

Szalay Olga

19. SZÁZADI FORRÁSOK KODÁLY NÉPZENEI GYŰJTEMÉNYÉBEN*

A történelmi távolság növekedésével a zenetörténészek, népzenekutatók egyre inkább figyelemben részesítik a 19. század magyar műzenéjét, népies zenéjét, a népzene és műzene viszonyrendszerét. Elmondhatjuk: napjainkban mindinkább divatba jön a 19. század magyar zenekultúrájának vizsgálata. A népzene kutatás sürgető feladata eddig a még gyűjthető népzene rögzítése, archiválása, lehetőség szerinti értelmezése volt. Amellett, hogy szerencsénkre ez sem zárult le teljesen, az érdeklődés említett kiszélesedése indokoltá teszi, hogy ismételten felhívjuk a figyelmet Kodály munkásságának arra a célirányos, mégis kevésbé ismert vonatára, amelynek eredményeképp a 19. század népi vonatkozású, írott zenetörténeti anyagát beemelte a műzene és népzene közti területre, ezzel a kutatás látóterébe vonva azt, és mintegy tálcán felkínálva a további tudományos kutatás lehetőségét.

Kodály visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy gyermekként a legkorábbi zenei élménye a cseléd lányok népdaléneklése mellett az édesanyjától hallott népies dalrepertoár volt, amit egyik feljegyzésében lakonikusan így jellemzett: „otthon: Blaha Lujza”.¹ Első emlékei erről még a beszédtanulás időszakába nyúlnak vissza, ezért bukkan fel emlékezetében önkéntelenül is a „Halakszik a lózsám anyja” dalkezdet (1. *fakszimile*).²

Amint írja, 1885 óta nem emlékszik egyetlen dalra sem, amelyet valaha valaki is tanított volna neki, a dalokat egyszerre csak tudta (ugyanígy volt egyébként a kottaismerettel és a zongorázással is). Elmondható ezért, hogy Kodály zenekultúránknak ebbe a részébe is valójában belenőtt.

Tanulmányai és a népdalgyűjtés révén később már egyre pontosabban el tudta helyezni az otthonról ismert dalokat a megfelelő kategóriákba, de doktori dolgozatának írásakor mégis meglepődött azon, hogy az általa addig megismert gyűjtemé-

* A Kodály Zoltán születésének 135. és halálának 50. évfordulója alkalmából rendezett konferencián, 2017. április 27-én a Zenetudományi Intézet Bartók-termében elhangzott előadás írott változata. A szerző az MTA BTK Zenetudományi Intézet kutatója.

1 Ld. *Közélet, vallomások, zeneélet*. Válogatta, szerkesztette és sajtó alá rendezte Vargyas Lajos. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989 (Kodály Zoltán hátrahagyott írásai 1), 169., 186. és több más helyen. Célzás a „Blaha Lujza kedvelt dalai” típusú címek alatt megjelent kottakiadványokra.

2 Uott, 179., innen idézi Szalay Olga: *Kodály, a népzenekutató és tudományos műhelye*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004, 22.

Limbay E.: Magyar Daltár. V. 4. 182.

V ① II

16
 [H#] - 4

Haragszik a rózsám anyja.

Vidor E. 1864

a jav. m.
1864

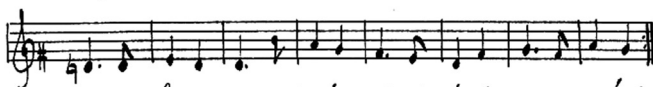
Haragszik a rózsám anyja, Kéz engem szeret a fia,

Ha haragszik tegyem róla, Vessen lekölt a lábára

Pányvázra ki mályva fára, Szivárványon pántlikára,

Kézem hujon a strázsára, Ott is én le-szek a párja.

II.

Kérmat van a falevelen,
 Mért láttalak meg kedvesem?
 Amióta rózsám láttam,
 Oda van a nyugodalmam.

Mért néztem a szép szemeidbe?
 Kém volnék szívem betegje,
 Mostan olyan beteg vagyok,
 Kém híztem hogy meggyógyulok.

6713

769

1. fakszimile. „Haragszik a rózsám anyja” – Kodály első gyermekkori emlékeinek egyike. A Limbay Elemér gyűjteményéből való dal Kodály későbbi ráírása szerint Vidor Emil szerzeménye az „Abból a javából” (1864) dalai közül. Kézirat a Kodály-Rendben, KR 10.672 (ismeretlen másoló írása).

nyekben³ milyen kevés az, ami igazán népdalnak nevezhető. A népdal és népies dal közti különbségtétel azonban nem is volt olyan egyszerű. Kodály maga is elmélyülten tanulmányozta a kérdést, zeneakadémiai tanárként pedig a népies dalok elemzését a zeneszerzőképzés részévé tette. Hagyatékában fennmaradt az egyik zeneszerző növendékének, Ricsey Györgynek⁴ 1922-ből való dolgozata, amely a dalszerző Dóczy József 169 nótájának elemzését tartalmazza. Elemzésének alábbi szempontjai minden bizonnyal Kodálytól származnak: hangnem, ritmus, metrika, sorvégző hangok, a tonus finalis alatti hangok és gyakoriságuk, hangterjedelem, forma, az ütemek száma dalonként, a dallamképzés (hangközugrások, hangzatfelbontások stb.), taktusismétlés, szinkópa, szünetek (helye, tartama), a dallamkezdés fokszámai, kadenciaképletek, szótagszám.⁵ Kerényi György, aki a nevezetes „tizenhármak” közt végzett 1925-ben, emlékezett rá, hogy növendékkoruk utolsó évében Kodály valami szemináriumfélét hirdetett meg: nézzék végig a 19. század népies dalszerzőinek munkásságát. Mindenki választhatott egy-egy szerzőt. Bárdos Lajos például Szentirmay Elemért, Kerényi György akkor Dankó Pistát választotta. Ezután ki-ki beült a könyvtárba, s kimutatást készített nótaszerzője dalairól. Az adatokat azután rendezték, és valami tanulságot vontak le befejezésül.⁶

Kodály népzeneóráinak is visszatérő témája volt a népies dalok elemzése, mivel alapvetőnek tartotta, hogy növendékei képesek legyenek megkülönböztetni a népdalt a sokszor határesetnek számító népies daltól. Sárosi Bálint visszaemlékezése szerint:

A Zeneművészeti Főiskolán, a Kodály irányítása alatt 1951–1955 között tanuló népzene-szakos muzikológus hallgatók mintegy főtárgyként foglalkoztak a magyar népies dallal. Kodály elgondolása szerint Egressy Bénitől Dankó Pistáig, vagyis a XIX. század közepétől századunk elejéig kellett volna a magyar nótaszerzés részletes vizsgálatát elvégeznünk.⁷

Ugyancsak ő írja másutt:

Az 1950-es években arra biztatta munkatársait és zenetudományi szakos hallgatóit, hogy ki-ki válasszon egy-egy 19. századi nótaszerzőt és készítsen róla részletes tanulmányt. A ki-

3 A következő gyűjteményekről van szó: Bartalus István: *Egyetemes gyűjtemény*. Zongorakísérettel, 1–7. Budapest és Lipcse: 1873–1896; Füredi Mihály: *100 magyar népdal*. Gyűjtötte 's [...] Bognár Ignác zongorakíséretében kiadja –. Pest: Emich Gusztáv, 1851; Bognár Ignác: *50 eredeti nép- és magyar dal*, 1–2. Pest, 1856; *Magyar daltár. A magyar nép dalainak egyetemes gyűjteménye*, 1–6. Gyűjti és szerkeszti Limbay Elemér. Győr: Hennicke Rezső, 1880–1888; és *Magyar dal-album. A magyar nép dallamainak egyetemes gyűjteménye*, 1–6. Braunschweig: Litolf Verlag és Győr: Hennicke Rezső, é. n.; Színi Károly: *A magyar nép dalai és dallamai*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1865.

4 Ricsey György (Beregszász, 1891–1950), zongorát, orgonát, zeneszerzést tanult, később a beregszászi ref. templom orgonistájaként működött.

5 Ld. a Kodály Archívum kéziratos népzenei anyaga, N-11.9/1-2.

6 Kerényi György: *A tanítvány. Egy élet Kodály mellett*. Kézirat. [Lezárvá 1882 körül], 438. MTA kézirattár és Kodály Archívum K 30.007/1-2.

7 Sárosi Bálint: „Kodály Zoltán és a XIX. századi magyar népies zene”. In: *Kodály Zoltán és Szabolcsi Ben-ce emlékezete*. Szerk. Bónis Ferenc. Kecskemét: Kodály Intézet, 1992 (Magyar zenetörténeti tanulmányok), 97. A következő nótaszerzők szerepeltek a Kodály javasolta monográfiák listáján: Egressy Béni (1814–1851); Simonffy Kálmán (1832–1881); Szentirmay Elemér (1836–1908); Dankó Pista (1858–1903); Dóczy József (1863–1913).

jelölt nótaszerzőkből egyetlen monográfia készült el, ami meg is jelent: Kerényi György Szentirmay Elemerről.⁸

Ugyanebből az időből maradtak fenn Lévainé Gábor Juditnak a népzeneszakon külsősként hallgatott Kodály-órákról készült jegyzetei, amelyekből ugyancsak kiderül, hogy egyik fő témája a népies dal és a népdal közti különbségek elemzése volt.

Kodály *A Magyar Népzene Tára* összkiadás-sorozat szerkesztésének alapjául szánt gyűjteményét, a későbbi Kodály-Rendet már az 1910-es évektől módszeresen gazdagította a 19. század kéziratos, illetve nyomtatott történeti dalanyagával, amelyet támlapok formájában a gyűjtésből származó anyag közé osztott be. 1929-ben Limbay Elemér *Magyar Daltárának* 4–6. kottás kötetét próbálta Kerényi segítségével e célból megszerezni.⁹ Noteszában már akkor mintegy 300 kimásolt dallamot számolt össze, s ugyanott felsorolta a még másolásra váró gyűjteményeket. Készen voltak a legfontosabb kiadványok, például Bartalus István, Színi Károly, Füredi Mihály, Bognár Ignác, Mátray Gábor és Szunyogh Lorántné gyűjteménye.¹⁰ Amikor a népdalösszkiadás munkálataival Kodályt és Bartókot 1933-ban megbízták, a kiadás előkészítésében Kodály a saját gyűjtésének rendbetétele mellett a 19. századi történeti anyag gyarapítását vállalta. 1933-as zsebnaptárának¹¹ adatai szerint ennek az anyagnak a másolási munkái ekkor már javában folytak, gyaníthatóan a saját költségén. Tudomásunk szerint Rácz Ilona már 1923-tól dolgozott Bartók mellett külön Kodálynak is. Kodály 1934-es noteszének márciusi, novemberi bejegyzései is elvégzett másolási munkákról szólnak. 1935-ben hozatta el Gergely Pállal Kenesei Ilona sokkötetes *Magyar népdalgyűjteményét* a Nemzeti Múzeum kéziratárából másolás céljából.¹² Bartók távozása után, 1940-ben Kodály az addig saját lakásán tárolt gyűjteményt bevitte a Magyar Tudományos Akadémiára, s egy hivatalos irat kíséretében az intézménynek ajándékozta. A második bécsi döntést követően sikerült megszerezni Kolozsvárról másolás céljából Szalontai Madass Sándor és Almási Sámuel kéziratos népdalgyűjteményeit, a kolozsvári Tóth István verbunkos-kézirateit.¹³ Ugyanekkor a Bécsben tartózkodó Ottó Ferencet, egykori zeneszerzés-tanítványát a dán Berggreen magyar gyűjtésének lemásolására kérte meg.¹⁴

8 Sárosi Bálint: „Kié a magyar népies zene?”. In: *Kodály-történet 1997*. Kodály Zoltán emléknepok, Kolozsvár, 1997. március 9., 15. Kolozsvár: Romániai Magyar Zenetársaság, 1997, 94. A monográfia: Kerényi György: *Szentirmay Elemér és a magyar népzene*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966.

9 Vö. *Kodály Zoltán levelei*. Szerk. Legáný Dezső. Budapest: Zeneműkiadó, 1982, 191. sz.

10 Vö. a 3. lábjegyzettel, továbbá Mátray (Róthkepf) Gábor: *Egyetemes népdalok. Zongorakísérettel*. Pest: 1852–1858; Szunyogh Lorántné: *Nótáskönyv. 530 összegyűjtött magyar nótá dallama és szövege*. Nagyvárad: 1856.

11 Ld. Kodály Archivum, Kodály-hagyaték.

12 Kenesei (Klein) Ilona: *Magyar dalgyűjtemény*, 1–7. OSZK, Zeneműtár, 1907–1918. Kézirat, Ms Mus 152.

13 Kótás Dallos Könyv, a víg Társaságokban való Haszonvétele öszve szedte és le írta Szalontai Madass Sándor. Erdélyi Múzeum Kéziratára, 1840–1850, kézirat; Almási Sámuel: *Magyar Dalnok*, 2. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Kéziratár.

14 Berggreen, Andreas Peter: *Folke-Sange og Melodier, fædrelanske og fremmede*, 9. Litauiske, Finske, Ungarske og Nygraeske. Samlede og udsatte for pianoforte af –. 2 nd. ed. Copenhagen: Thiele, for C. A. Reitzel, 1868–1871.

A másolnivalókat Kodály válogatta ki a kiválasztott gyűjtemény anyagából, s az elkészült másolat helyességét ugyancsak ő ellenőrizte. Voltak azonban olyan gyűjtemények is, amelyeket sikerült két példányban megszereznie, ezeket másolás nélkül, dallamonként szétvágva, közvetlenül osztotta be a Kodály-rendbe. Közéjük tartozott a *Népszínházi Műsorozat*,¹⁵ Bartalus *Egyetemes népdalgyűjteményének* egyes kötetei, az *Ethnographiában* közölt dalok egy része. A szempont az volt, hogy a kimásolandó dal népdal vagy ahhoz közelálló dal legyen. A zenei rendbe beosztott nyomtatott, bedolgozott forrásokat szerző vagy cím szerint Kodály egy *Nyomtatott feldolgozott források* címmel ellátott kis fekete regiszteres füzetben tartotta nyilván, amelyet eleinte ő, később Kerényi György vezetett (2. *faksimile*).¹⁶

A gyűjtemények másolási munkáit a 30-as évektől már főként tanítványok végezték, s a fizetséget a másolatok darabszáma után a Kisfaludy-Társaságtól, majd a Tudományos Akadémiától kapták. Egyes neveket a kifizetésekből ismerünk, másokat a szájhagyomány őrzött meg.¹⁷ Biztosan tudunk Kerényi György, Rácz Ilona és két nővére (Rácz Mica és Renée), Veress Sándor, Szabolcsi Bence, Dávid Gyula, Pécsi Sebestyén, Ránki György, Michnay Ödön, Ottó Ferenc és Bartók János közreműködéséről. A legtöbb másolási munkát Kerényi György és Rácz Ilona végezte; sok olyan másolói írás van, amelyet eddig nem sikerült személyhez kötni. Természetesen Kodály kézírásával is rengeteg másolat található a rendben, a legkülönbözőbb kiadványokból, olykor teljes gyűjteményt is másolt, például Mátray Gáborét.¹⁸

A másolás sosem az adott kottakép mechanikus lemásolását jelentette. A kiválasztott dalt a másoló g₁ záróhangra transzponálta, megfelelő zenei sortagolással értelmezve a strófát a kotta alá írta az első versszak szövegét, és „fölszerelte” a támlapot a lelőhely, kadencia, szótagszám, ambitus stb. adataival, továbbá ha kellett, forráskritikai megjegyzésekkel látta el. A lapokra ezt követően rétegeződtek rá a renddel való folytonos munka során Kodály zenei és egyéb adatokat, észrevételeket tartalmazó jegyzetei, kiegészítései, értelmezései. Ezek egyfajta koherenciát hoznak létre a gyűjtött és a történeti adatok között, és addig nem ismert összefüggésekre világítanak rá (3–4. *faksimile a 342–343. oldalon*).

A másolnivalók kiválasztásához azonban elsősorban a meglévő kéziratos kottaanyagot kellett átnézni. A régi kézírások olvasása a legnehezebb feladatok közé tartozott. Végeztek másolásokat a Kisfaludy-Társaság levéltárában, majd a jogutód Tudományos Akadémia Kézirattárában, a Zeneakadémián, a Sárospataki Kollégium kézirattárában, a Nemzeti Múzeum és jogutódja, az Országos Széchényi Könyvtár zenei kézirattárában, s az Erdélyi Múzeum Kézirattárában.

15 Ld. *Népszínházi műsorozat*. A magyar népszínházban énekelt szövegezett dalok gyűjteménye. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, é. n.

16 A népzenei gyűjteménybe bedolgozott kiadványok hasonló nyilvántartása ma is élő gyakorlat a Központi Népzenei Gyűjtemény gyarapításának munkálataiban.

17 Veress Sándor például díjazás nélküli gyakornokként vett részt Bartók és Kodály mellett a munkálataiban. Kodály a Zeneakadémia idevágó anyagának a kimásolásával bízta meg.

18 Vö. a 10. lábjegyzettel.

{ férfiakai, 1 db
 Liway L. { Róza és Török RfC 643
 5. (Elovezetés) 6. (Kicsiny a lány = 2
 Napról virít (mind a 3 dall.) 3
 Karakterkizsenu op 21. [„Jellemrajzok”] 5
 Magyar ábr. egy népd. fel. op. 33 1
 Rhapsod m. népd. felett. 28 m. 5
 Mezei virágok (ebből még Kútön Kál Wejdon) 2
 [7 m. népd. énekhangok és egy Kisebél és
 a kettővel]
 Sötét az ég... Dál (Zalán) Emich 1887 1
 Zapp Antal: Ábránd egy kanon
 dal fölött. (1)
 Zách János.: Kossuthmármé bort ide (1)
 Zách J.: Deres a fű (1)
 Zách J.: Ábránd (Seprik a V. utcán) (1)
 Zengővölgy = Egri Dalnok
 „ = Kis Lantos
 1) = Harmónia (1870)

[94]

10. 10. 10. 9
1-8

romlott!

"Mészékelés"

Itt én me-sze-ken, Mészé-ke-ken én,
Ha ké-mé-tek én, El-á-ju-lok én,
Itt én me-sze-ken, Mészé-ke-ken én,
Ha ké-mé-tek, el-á-ju-lok én.

(Püski-Komló)

2 (1) b6
helysz: 4 (b3) b6

Buntakos (1883)
93 lap. 12. máj.

V. 5:
Erik a hó
fut a forró

Sikós a hó

Lukácsy, A székely
ötlet verem" dalai

Németh, "Sós titok" 1865

Máty: "Kalocsai emlék"

Farkas István, Boródi eml. 1865

Boródi 4.

6413

507a

3. fakszimile. Támlap a Kodály-Rendből, a lap jobb oldalán Kodály megjegyzéseivel, KR 9740.

A kimásolt történeti anyag népies dalai, hangszeres darabjai a gyűjtésből származó hasonlókkal együtt hangzásvilágukkal, szövegükkel a kor ízlésvilágának, egész életszemléletének sajátos lenyomatát őrzik, amelyet elsősorban a középosztályhoz és a polgári társasági élet eseményeihez kötődő, éppen divatos zenei műfajok határoznak meg. A jelenséget tovább színezi az az 1850-es években bekövetkezett változás, amelyet a hirtelen megnövekedett kottakiadás hozott, felváltva az addig főként jellemző szájhangyományos kultúrát. (Itt említjük meg, hogy ő maga is

8.
1-8.
nyomt. ♩ = 84.

Buzá-val él a vad-galamb

Szo-mo-rán szol a nagy ha-rang,

Szo-mo-rán szol a mint hal-lom,

Hal-va fek-szik a ga-lambom.

6877

Bartalus kézírata. II. 329. 4. sz.

(I. 251 dall. 102 sz.)
Kiadva III. 73

nyomt. VII. 50 (1896)
= Limbay 439 f. - hely, betű szer.

Bartal III. 73m 52

194
Szunyoghne
Limbay 793
Földes Dem.
1895 129

8624-hoz

4. fakszimile. Támlap a Kodály-Rendből, a lap jobb oldalán Kodály megjegyzéseivel, KR 10.870.

igen jelentős 19. századi nyomtatott kottagyűjteményt hagyott hátra, amely mennyiségét és minőségét tekintve a nemzeti könyvtárával vetekszik.) A 19. század második felében erőteljes virágzásnak induló népszínművekből mintegy 100 címhez tartozó dallamot másoltak ki a Kodály-Rend számára. Ezek némelyike azért is fontos, mert van köztük olyan, amelynek már csak a Kodály-Rendbeli másolata van meg, maga az eredeti kézirat lappang vagy elveszett. Emellett a különböző jelzőkkel megkülönböztetett csárdásirodalom kiadása is nagy népszerűségnek örvendett. A „csárdás” jelzője lehetett valamilyen helynév vagy lánynév, egyes foglalkozásokhoz vagy magához a mulatozáshoz kötődő név stb. A *dalok*, *dalgyűjtemények* kiadásában is különböző jelzőkkel igyekeztek a kor divatját követni, másrészt eladhatóbbá tenni kiadványaikat a szaporodó zenei kiadók. A kiadványok címében gyakori a *legszebb*, *legújabb*, *kedvelt*, *legkedveltebb*, *közkedvelt*, *közkedvességű*, *eredeti*, *eredeti magyar*, *népszerű* kedvcsináló jelző használata, ha hangszeres darabról van szó, akkor például *ábránd*, *fantázia*, *rapszódia*, *emlék* vagy *souvenir*, *válogatott szerepelhetett* a címben. A terjedelmesebb dalgyűjteményeket gyakran valamilyen *Lant*, *Dalfűzér*, *Dalbokréta*, *Dalvirágok*, *Dalgyöngyök* jelzővel látták el, sőt a jelentősebbeknél az *egyetemes gyűjtemény* kitétel szerepel, mint amilyen Mátray Gáboré, Bartalus Istváné, Limbay Eleméré.

A Kodály-Rend jelenleg mintegy 31 000 leltári tételből áll. Ezen túl nem kevés olyan lemásolt anyagról is tudomásunk van, amely már nem jutott el a beosztásig, holott teljesen „támlaposítva” van (ilyen Arany János dalgyűjteménye is). Ezzel ellentétben a rendből valaki kiemelte valamilyen céllal a Dóczy-nóták támlapjait, azért nincsenek a zenei gyűjteménybe beosztva. Az újabban elvégzett felmérés alapján a történeti anyagból több mint 1000 cím alá tartozó kézirat, illetve nyomtatvány került a gyűjteménybe. Ezek közt van olyan nyomtatott vagy kéziratos kotta, amelyet csupán néhány néhány dallam képvisel, és vannak több száz kimásolt

dallamot jelentő nagy gyűjtemények is. A történeti anyag összességében közel 1/3-át teheti ki a teljes Kodály-Rendnek, amelyet 1957-ben lezártak. Attól kezdve ugyanis Kodály utasítására az új, dallamvonal szerinti rendszerezést megvalósító, úgynevezett Járdányi-Rend gyarapítása volt a feladat.

Kodályt személyesen is foglalkoztatta a 19. század népies zenéje. Hagyatékának tematikus népzenei anyagában több olyan dosszié is van, amely a népies dal témakörébe vág. Az egyik ilyen Arany János dallamonként szétvágtott népdalgyűjteménye;¹⁹ Tóth István kiskunfülöpszállási kántor anyagát is lemásolta, és a gyűjtemény lejegyzési hibáira, a kísérek dilettantizmusára vonatkozó jegyzetekkel látta el.²⁰ A *Népies dalgyűjtemények jegyzetei* címet viselő dossziében Füredi Mihály dalgyűjteményeinek különböző kiadásait vizsgálja, továbbá Füredi és Bartalus gyűjteményének viszonyát, Bartalus „koriambizálása” után nyomozva.²¹ A *Műdal-szerzők, Dóczy* feliratú dossziében műdalokat elemez.²² Ehhez választott szempontjai: tritonusok előfordulása, mélyjárású dallamok, új műdal-frazeológia, a Dóczy József-dalok első sora. Kodály kézírásával 67 kimásolt Dóczy-dal is megtalálható itt, és a már említett hallgatói dolgozat. A *Limbay Bartalus kéziratában* címmel ellátott anyagban²³ Bartalus kéziratának összehasonlítása Arany gyűjteményével, Bartalus gyűjteményének kritikája, más gyűjteményekből (például Limbayéból) való átvételek és a Bartalusból kimásolt dallamok jegyzéke szerepel. Kodály sokat foglalkozott a gyűjtemények egymástól való átvételeivel, egy-egy dal forrásláncának feltárásával. A *Karancsalji palóc nóták* címmel ellátott kotta- és jegyzetanyag²⁴ cigányprímásoktól gyűjtött, illetve nyomtatásból kivágott dallamokat és az azokkal kapcsolatos jegyzeteket (például Bunkó Ferenc, id. Botos Jónás, Magyar Imre dallamait, Banda Ede visszaemlékezéseit) tartalmazza. Kodály egyik feljegyzése cigányprímások kérdőíves felmérését is felveti (javasolt kérdései: kottaismeret, repertoár, szöveg, szerzők ismerete, műsorösszeállítás módja, új tanulása, zenekar betanítása stb.).

Minden bizonnyal Kodályé volt a kezdeményező szerep annak a népies dalokról készült cédulakatalógusnak a létrejöttében, amely Prahács Margitnak, a Zeneakadémia egykori kiváló könyvtárosának a nevéhez fűződik. A cédulák egyik része a szövegincipitekhez, a másik a nótaszerző nevéhez kapcsolva sorolja fel nemcsak a kiadás adatait, hanem a források könyvtári lelőhelyeit is. Ez a Zenetudományi Intézetben őrzött úgynevezett „Prahács-katalógus” így a 19. század népies dalirodalmának központi címjegyzéke is.

19 A Kodály Archívum kéziratós népzenei anyaga, N-13.

20 A Kodály Archívum kéziratós népzenei anyaga, N-54.

21 A Kodály Archívum kéziratós népzenei anyaga, N-37. A „koriambizálás” azt jelenti, hogy a 19. században a magyarosnak vélt $\text{♩} \cdot \text{♩} \cdot \text{♩}$ ritmusképletet Bartalus is előszeretettel jelenítette meg nem csak a zongorakíséretben, hanem olykor magában a dallamban is, megváltoztatva annak eredeti ritmusát.

22 A Kodály Archívum kéziratós népzenei anyaga, N-11

23 A Kodály Archívum kéziratós népzenei anyaga, N-12.

24 A Kodály Archívum kéziratós népzenei anyaga, N-50.

Kodálynak jó néhány megjelent írása is foglalkozik a 19. század zenekultúrájával. Ezek mind olvashatók a *Visszatekintés* köteteiben, ezért itt csak felsorolásukra szorítkozunk: *Erkel és a népzene* (1921), valamint az ehhez írt *Utóhang* (1966); *Nagyszalonta népdalkincse* (1923); *A magyar karének útja* (1935); *Népzene és műzene* (1941); *A magyar zenei folklore 110 év előtt* (1943); *Mihálovits Lukács három magyar nótája* (1951); *Arany János népdalgyűjteménye* (1952); *Szentirmaytól Bartókig* (1955).²⁵ A *magyar népzene* című összefoglaló Kodály-tanulmány idegen nyelvű változatai is a népdal és népies dal elhatárolásával, a jelentős nótaszerzők említésével kezdődnek.

1961-ben jelent meg a *Népies dalok* című kis gyűjteményes kötet Kerényi összeállításában,²⁶ amely elsősorban ismeretlen szerzőjű, közismert, népdalhoz közelálló dalokat tartalmaz, a Kodály-Renden alapuló fontos jegyzetanyaggal. Nem Kodály munkája ugyan, de az ő javaslatára és vezetése alatt jött létre. Mindmáig ez a kis kötet adja a legnagyobb áttekintést erről a zenei rétegről. A könyv címe eredetileg „Népies műdalok” lett volna, de itt tisztázódott, hogy a „népies dalok” kifejezés elegendően lefedi a fogalmat (a „mű-” csak annak ismételése), s ettől kezdve vált tudatossá a „népies dal” fogalmának következetes használata Kodálynál is.

E rövid írás keretében éppen csak áttekinteni tudtuk Kodálynak a népies dalokkal kapcsolatba hozható tevékenységét, amely a Kodály-Rend általa létrehozott komplexitásában kumulálódott. A részletek egy tervezett nagyobb tanulmányban lesznek hozzáférhetők. Zárásképpen a felsorolt Kodály-írásokból három gondolatot emelünk ki, amely a 19. századi történeti dallamanyag jelentőségének megértéséhez a legfontosabb:

a) Az 1850-es évek dalainak „két ellentétes vonása emelkedik ki: egyik derűs mulatozás – a másik valami szomorú, beteges érzelmesség – céltalan halálvágy, egyszerűen: a sírva vigadás. Szövegük, igaz, sokszor Petőfi, de még inkább Petőfi-utánpot. Zenéjéről el lehet mondani, hogy zenei Petőfije nincs ennek a kornak, csak Petőfi-utánpotjai vannak.”²⁷

b) „A régi népdalok és a népies dal frigyéből született az új hang [új stílus], amely máig betölti az egész országot. Mellette a népies műdal hátraszorult, helyenkint egészen eltűnt.”²⁸

c) A népies dalokról Kodály megállapítja: „Ezt a zenét még senki sem vizsgálta alaposan. Mellesleg szövegének vizsgálatával is adós az irodalomtudomány. Pedig ha valami, ez az akkori magyar társadalom tükörképe. Sokkal inkább, mint az

25 Kodály Zoltán: *Visszatekintés*, 1–3. (a továbbiakban Vt, 1., Vt, 2. és Vt, 3.). Szerk. Bónis Ferenc. Budapest Zeneműkiadó, 32007. 1921 és 1966 in: Vt, 2., 91–96.; 1923 in: Vt, 2., 99–101.; 1935 in: Vt, 1., 51–55.; 1941 in: Vt, 2., 261–267.; 1943 in: Vt, 2., 155–183.; 1951 in: Vt, 2., 271–273.; 1952 in: Vt, 2., 287–286. *Arany János népdalgyűjteménye*. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Szerk. Szabolcsi Bence. Budapest: Akadémiai kiadó 1952; 1955 in: Vt, 2., 464–468.

26 *Népies dalok*. Szerk. Kerényi György. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961 (Népzenei Könyvtár, III. Szerk. Kodály Zoltán).

27 Kodály: „A magyar karének útja”, 1935. In: Vt, 1., 51–55.

28 Uő: „Népzene és műzene”, 1941. In: Vt, 2., 261–267.

egykorú, magasabbrendű költészet. Nélküle a XIX. század második felének a története sem érthető teljesen. Az akkori magyar társadalom lelkébe, gondolat- és érzésvilágába semmi a világon nem világít bele jobban, mint e szövegek. Mindenki szívében s szájában voltak, sokat idéztek belőlük a mindennapi beszédben, töredékeik közmondásokká lettek. Zenéjük meg éppen egyetlen zenéje volt a magyarság zömének. Élő zene volt, a magyar élet szerves része. Minden emberöltő meghozta a maga új dalait. A legtöbb tisztavirág életű. Ha már egy-két nemzedéket kibírt, kivételes éltető ereje volt.”²⁹

Az eddigiekből láthattuk, hogy Kodály nemcsak a saját érdeklődését elégítette ki a „népies” zeneirodalom tanulmányozásával. Tudományos munkájából viszonylag sok időt és energiát fordított a magyar zenetörténet e speciális jelenségének tanulmányozhatóvá tételére, elsősorban mások számára. A Kodály-Rendbe a közel 50 év folyamán bemásolt, ezren felüli címhez tartozó több ezer történeti dallam révén Kodály a tudománynak óriási szolgálatot tett, miközben ő maga már nem használhatta ki a bennük rejlő kutatási lehetőségeket. A 19. század népies zeneirodalmára irányuló munkásságával zenetörténeti, művelődéstörténeti kontextusba helyezte a terepen addig gyűjtött népzenei anyagot, olyan egyedülálló összehasonlító gyűjteményt hozva létre, amely önmagában is számtalan kutatási témát kínál, mégpedig nemcsak a népzénészeknek, zenetörténészeknek, hanem a rokonterületek kutatóinak is. A gyűjtemény egyedülálló értékét mégsem csupán a beosztott nagy mennyiségű történeti adat jelenti, hanem a támlapokon található Kodály-megjegyzések összessége is, amelyek Kodály hatalmas zenetörténeti és népzenei ismeretanyagát, sajátos meglátásait, észrevételeit közvetítik az utókornak hallatlan gazdagságban, és senki más által nem pótolhatóan.

29 Uó: „Szentirmaytól Bartókig”, 1955. In: Vt, 2., 464–465.

ABSTRACT

OLGA SZALAY

19TH CENTURY SOURCES IN KODÁLY'S FOLKSONG COLLECTION

An important and typical feature of Hungarian musical culture in the 19th century was the so-called popular art song. This moved along the borderline between folk music and art music, and its composers were sometimes known, sometimes anonymous. This article follows the work of Kodály in laying bare the characteristics of popular art song. He learned the genre at home from his mother. His examination of the characteristics of popular art song quickly led him to the material used to teach composition and ethnomusicology, because he regarded it as basic to make a distinction between popular art song and folk song. Already in 1910 he began to add printed and manuscript material from the 19th century to his manuscript collection of folk music (Kodály-System) prepared at the Hungarian Academy of Sciences. At its completion in 1957 the Kodály-System consisted of approximately 31,000 items about one third of which consists of this typical product of 19th century music. As an addition to the music collected in the field it puts the folk songs into an interesting context from the aspect of music history and cultural history, in this lending the collection a unique value.

Olga Szalay (b. 1953 Budapest) is a Bence Szabolcsi award holding ethnomusicologist. Since 1975 she has worked at the Budapest Institute for Musicology, at present she is a research fellow, a member of the editorial committee of *A Magyar Népzene Tára* (Collection of Hungarian Folk Music) and head of the folk music section. She has so far contributed to six of their last volumes. In 2003 she obtained her PhD from the University of Jyväskylä. Her most important publications are primarily to do with Kodály: *Zoltán Kodály's collection in Nagyszalonta* (2001, co-author); *Kodály. Zoltán Kodály, the ethnomusicologist and his scholarly workshop* (2004); *A hundred Hungarian soldier's songs. The unpublished 1918 collection of Béla Bartók and Zoltán Kodály. Documents and historical background* (2010, in Hungarian and German, Pitre-prize, 2010 Palermo).